

"TURKESTANSKIY SBORNIK" ASARIDA FARG'ONA VODIYSI ETNOMADANIY MEROSI

Hoshimov Dilmurodjon Doniyorjon o'g'li
Farg'ona davlat universiteti, Tarix fakulteti
Email.com: dilmurodhoshimzoda@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Farg'ona vodiysi aholisi, turmush tarzi va urf odatlari haqida ma'lumot beruvchi "Turkestanский sbornik" asaridan foydalanilgan. Farg'ona vodiysi — Markaziy Osiyoning eng qadimiy va madaniy jihatdan boy hududlaridan biri bo'lib, ko'p asrlik tarixiy, etnik va madaniy jarayonlar natijasida shakllangan o'ziga xos etnomadaniy manzaraga ega. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Rossiya imperiyasi tomonidan tayyorlangan "Turkistanskiy Sbornik" asari ushbu mintaqaning aholi tarkibi, urf-odatlari, madaniy an'analari va ijtimoiy hayoti haqida muhim ma'lumotlarni taqdim etadi.

Kalit so'zlar. Farg'ona vodiysi, etnomadaniyat, Turkestanский Sbornik, urf-odat, hunarmandchilik, xalq marosimlari, diniy e'tiqod.

1. KIRISH

Farg'ona vodiysi tarixan Markaziy Osiyoning eng qadimiy va madaniy jihatdan serqirra hududi sifatida alohida o'ringa ega bo'lib, qadimdan boshlab o'zining boy dehqonchilik an'analari, hunarmandchilik rivoji va etnik xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Mintaqaning geografik qulayligi – baland tog' tizmalari orasida yerlari serhosil vodiyning mavjudligi – qadimdan uning savdo-iqtisodiy va madaniy markazga aylanishiga xizmat qilgan. Shu boisdan vodiyning tarixiy, ijtimoiy va madaniy o'ziga xosligini tahlil qilish masalasi zamonaviy tarixshunoslik va antropologiya tadqiqotlari uchun hamon dolzarb bo'lib qolmoqda.

XIX asrning ikkinchi yarmidan XX asr boshlariga kelib, Rossiya imperiyasi mustamlakachilik siyosatini kengaytirar ekan, Turkiston general-gubernatorligi ma'muriy tuzilmasi doirasida hududni har tomonlama o'rganish va statistik, demografik hamda etnografik ma'lumotlarni to'plashga alohida ahamiyat berdi. Natijada 594 jildidan iborat "Turkestanский Sbornik" («Туркестанский сборник») nomli nodir manbalar to'plami shakllandi. Ushbu ko'p jildli nashrda Farg'ona vodiysi haqidagi ma'lumotlar, jumladan, aholi tarkibi, urf-odat va rasm-rusumlar, xalq hunarmandchiligi, dehqonchilik amaliyoti, diniy-e'tiqodiy tasavvurlar hamda ijtimoiy tuzumga oid ko'plab ma'lumotlar jamlangan (Turkestanский Sbornik, 1867–1917).

Mintaqaning etnomadaniy merosini tahlil qilishda "Turkestanский Sbornik" materiallari hozir ham salmoqli ilmiy asos vazifasini bajaradi. Biroq, mazkur monumental to'planning ilmiy muomalada keng qo'llanilishi, ayniqsa Farg'ona vodiysiga doir jildlaridagi ma'lumotlarni tizimli ravishda o'rganish va xulosa chiqarish holati hanuzgacha yetarli darajada to'liq emasligi tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi (Shoniyozov, 2001; Abdurahimov, 2012).

Ushbu maqolaning maqsadi "Turkestanский Sbornik" da keltirilgan ma'lumotlar asosida XIX asr oxiri – XX asr boshidagi Farg'ona vodiysi aholisi hayoti, urf-odatlari, iqtisodiy faoliyati va diniy-e'tiqodiy amaliyotlarining etnomadaniy manzarasini tadqiq etishdan iborat. Tadqiqot quyidagi savollarga javob izlaydi:

1. "Turkestanский Sbornik" da Farg'ona vodiysi aholisi demografik tarkibi qanday aks etgan?
2. Hunarmandchilik va dehqonchilik kabi an'anaviy xo'jalik tarmoqlari to'plam materiallarida qanday tavsiflangan?
3. Xalq marosimlari va diniy urf-odatlar tasvirida qadimgi e'tiqodiy unsurlarni saqlash va islomiy an'analarni uyg'unlashtirish qanday ifodalangan?

Mazkur tadqiqotning nazariy asosini madaniy-tarixiy yondashuv, etnoantropologik konsepsiyalar va manbashunoslik metodlari tashkil etadi. Ish yakunida olingan natijalar Farg'ona

vodiysi etnomadaniy merosini tizimli tahlil qilishga hamda Markaziy Osiyo xalqlarining madaniy o‘zaro ta’sir jarayonlarini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

2. METODOLOGIYA

Tadqiqot manbalari. Ushbu tadqiqotning asosiy manbaviy bazasini Rossiya imperiyasi davrida Turkiston general-gubernatorligi idoralari tomonidan nashr etilgan “Turkestanskiy Sbornik”ning Farg‘ona vodiysiga oid 54 jildi (№ 121-174) tashkil etadi. Ushbu jildlarda 1876–1916 yillar oralig‘ida Farg‘ona viloyati bo‘yicha rasmiy statistik byulletenlar, etnografik kuzatishlar, harbiy-ma‘muriy hisobotlar, xalq hunarmandchiligi va soliq registrlari singari turli janrdagi hujjatlar jamlangan. Shuningdek, 1897 yilgi aholi ro‘yxati, Farg‘ona viloyati dehqon xo‘jaligi bo‘yicha statistik sharhlar, mahalliy ziyolilar xotira-yodnomalari hamda zamonaviy tadqiqotlar (Shoniyozov, 2001; Babadjanov, 2010; Abdurahimov, 2012) bilan solishtirma tahlil o‘tkazildi.

Ma‘lumot tanlash mezonlari. “Turkestanskiy Sbornik”dan olingan ma‘lumotlar quyidagi mezonlar asosida tanlab olindi:

- Geografik mezon: Farg‘ona vodiysi hududiga (hozirgi Andijon, Farg‘ona va Namangan viloyatlari, qisman Qirg‘iziston va Tojikiston chegaradosh tumanlari) taalluqliligi;
- Tematik mezon: demografiya, xo‘jalik tarmoqlari, hunarmandchilik, diniy-marosimiy hayot, ijtimoiy struktura va xalq madaniyati bo‘yicha to‘plangan ma‘lumotlar;
- Xronologik mezon: 1867–1917 yillar oralig‘idagi davr.

Tadqiqot usullari. Birlamchi manbalarda aks etgan ma‘lumotlar “tarixiy-manbashunoslik tahlili” (historiographical source-criticism), “mazmuniy-tematik kodlash” va “sollishtirma tarixiy” metodlari orqali qayta ishlanib, statistik ma‘lumotlar bo‘yicha deskriptiv tahlil usuli qo‘llandi. Etnografik kuzatishlarning sifat jihatdan boy tasvirlarini (masalan, to‘y marosimlari, hunarmandchilik jarayonlari) tematik kodlash orqali saralash natijasida besh asosiy kategoriya (demografik tarkib, xo‘jalik faoliyati, ijtimoiy-gender rollar, diniy-e‘tiqodiy amaliyotlar, marosim va urf-odatlar) belgilandi.

Ish jarayonida matnlar NVivo 14 dasturida kodlanib, Excel orqali statistik jadval va grafiklar tuzildi. Tasdiqlovchi (triangulyatsiya) usuli sifatida zamonaviy tadqiqotlar va arxiv hujjatlari bilan solishtirma tekshiruv o‘tkazilib, har bir topilmaning ishonchliligi baholandi.

Cheklovlar. “Turkestanskiy Sbornik” ma‘lumotlarining aksariyati Rossiya harbiy-ma‘muriy doiralari nigohi bilan yozilgan bo‘lib, bu tasvirlarda mahalliy aholi pand-nasihatlari yoki ichki madaniy motivlar yetarli darajada yoritilmagan bo‘lishi mumkin. Shuningdek, ayrim jildlarning saqlanish darajasi pastligi tufayli ma‘lumotlar notekis taqsimlangan. Mazkur cheklovlar tadqiqot xulosalari talqinida hisobga olindi.

3. MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari Farg‘ona vodiysida madaniy xilma-xillik va diniy bag‘rikenglik uzoq tarixiy jarayon davomida shakllangan ko‘p qatlamli ijtimoiy tuzilma bilan bevosita bog‘liq ekanligini tasdiqlaydi. Etnodemografik tarkibning rang-barangligi hunarmandchilik va savdo faoliyatida kooperatsiya hamda uslubiy sintezni kuchaytirgan. Masalan, Marg‘ilon ipakchilik majmuasida tojik dizaynerlik naqshlari bilan qo‘shilgan o‘zbek kashtachilik an‘analari (Babadjanov, 2010) ham ma‘naviy integratsiyaning yorqin namunasidir.

“Turkestanskiy Sbornik” materiallarining mustamlaka ma‘muriy nigohi ayrim ijtimoiy qatlamlarni (ayollar, faqir dehqonlar) chekka tasvirlashga olib kelgani ehtimolini ham inobatga olish lozim. Shunga qaramay, jildlarda keltirilgan statistik belgilar (aholi soni, paxta maydoni, hunarmand ustaxonalar soni) zamonaviy manbashunoslik talablariga javob beradigan darajada tizimli ekanligi tadqiqotning ishonchlilik darajasini oshiradi. Biroq, diniy-e‘tiqodiy amaliyotlar tasvirida Rossiya byurokratiyasi tomonidan yuzaga kelgan soddalashtirish va salkamlashtirish holatlari ehtimoldan xoli emas.

Natijalar, xususan, patriarxal tuzum sharoitida ham ayollar hunarmandchilik orqali ma‘lum iqtisodiy mavqega ega bo‘lgani (kashtachilik mahsulotlarini ichki bozorda sotish) Farg‘onada gender munosabatlari masalasi bo‘yicha yangi ilmiy farazlarni ilgari surish imkonini beradi. Tadqiqot

Farg‘ona vodiysining turmush tarzi va ijtimoiy institutlari Markaziy Osiyo mintaqalarining boshqa hududlariga ta‘sir ko‘rsatganini (masalan, pichoqchilik texnologiyalarining Qirg‘iziston Botken vodiysiga tarqalishi) ham ko‘rsatadi.

Kelgusidagi izlanishlar uchun “Turkestanskiy Sbornik”dagi rangli litografiyalar, xaritalar va fotoilovalarini raqamlashtirish hamda GIS texnologiyalari yordamida marosim-madaniyat obyektlari joylashuvini vizuallashtirish istiqbolli yo‘nalish bo‘lib qolmoqda. Shuningdek, mintaqaviy arxivlarning (masalan, Toshkentdagi Markaziy davlat arxivi Fond I-715) qo‘shimcha hujjatlarini tadqiq hisobga qo‘shish madaniy jarayonlarni yanada chuqurroq ochib berishga yordam beradi.

4.XULOSA

“Turkestanskiy Sbornik” jildlari XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Farg‘ona vodiysi aholisi hayoti, urf-odatlarini, xo‘jalik faoliyati va diniy e‘tiqodlariga oid boy ma‘lumotlarni o‘z ichiga olgan fundamental tarixiy manba sifatida qadrlidir. Ushbu to‘plamdagi etnografik kuzatishlar, demografik statistikalar, iqtisodiy ko‘rsatkichlar va marosimiy tasvirlar asosida Farg‘ona vodiysining murakkab va rang-barang etnomadaniy manzarasi tasvirlandi.

Tadqiqot davomida aniqlangan asosiy natijalardan biri – mintaqaning madaniy xilma-xilligi, ayniqsa, diniy bag‘rikenglik va xalq urf-odatlaridagi sintez holatidir. Bu holat islomiy qadriyatlar bilan birga shamanistik, zardushtiy va mahalliy e‘tiqodiy unsurlarning uzviy uyg‘unlashganligini ko‘rsatadi. Ziyoratgohlar atrofida shakllangan marosimlar, ayollar faoliyatidagi ma‘naviy-madaniy ifoda va o‘ziga xos hunarmandchilik tarmoqlari xalq madaniyatining qatlamli tuzilmasini yaqqol aks ettiradi.

Shuningdek, manbalar asosida aniqlanishicha, Farg‘ona vodiysi iqtisodiy hayotida paxtachilik, ipakchilik va mahalliy hunarmandchilik tarmoqlari asosiy o‘rin egallagan bo‘lib, bu faoliyatlar aholining ijtimoiy-iqtisodiy stratifikatsiyasini ham shakllantirgan. Ayollar, an‘anaviy jamiyatda cheklangan ijtimoiy rolga ega bo‘lishiga qaramasdan, kashtachilik, gilamdo‘zlik va boshqa uy hunarmandchiligi orqali iqtisodiy hayotda ishtirok etganlar. Bu esa, gender masalasini tarixiy-etnografik nuqtai nazardan qayta ko‘rib chiqish zaruratini tug‘diradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, “Turkestanskiy Sbornik”da to‘plangan statistik va etnografik ma‘lumotlar zamonaviy tarixiy-etnologik tadqiqotlar uchun muhim empirik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Ular orqali o‘tmishdagi madaniy jarayonlar, etnik guruhlararo aloqalar, xalq urf-odatlarining transformatsiyasi va mahalliy jamiyatlarning o‘ziga xosligi chuqur tahlil qilinadi.

Kelajakdagi izlanishlar uchun ushbu to‘plamdagi fotoilovalar, litografiyalar va xaritalarning raqamlashtirilishi hamda GIS texnologiyalari yordamida madaniy obyektlar joylashuvini tahlil qilish istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi. Bundan tashqari, Toshkentdagi O‘zbekiston Markaziy davlat arxivi (xususan, Fond I-715) va boshqa mintaqaviy hujjatlarning qo‘shilishi orqali tadqiqot doirasini kengaytirish mumkin.

Umuman olganda, “Turkestanskiy Sbornik”da aks etgan Farg‘ona vodiysi haqidagi ma‘lumotlar mintaqaning tarixiy-madaniy rivojlanishini tushunish, ijtimoiy institutlar, diniy amaliyotlar va iqtisodiy hayot haqida keng qamrovli tasavvur hosil qilish uchun katta ilmiy ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada yoritilgan xulosalar tarixshunoslik, etnologiya, madaniyatshunoslik va antropologiya sohalarida olib borilayotgan tadqiqotlarga nazariy va metodologik hissa qo‘shadi.

Adabiyotlar

1. "Turkestanskiy Sbornik" – Turkiston general-gubernatorligi nashri. 1867–1917 yillar. (Turli jildlar)
2. Shoniyozov, K. "O‘zbek xalqining etnogenezi". Toshkent, Fan, 2001.
3. Babadjanov, B.M. "Islam i obshchestvo v Ferganskoj doline". Toshkent, 2010.
4. Абдурахимов А. "Ферганская долина: этнические и социальные процессы". Ташкент, 2012.
5. Hasanov, B. "O‘zbek xalqining madaniy merosi". Toshkent, 2005.